

מיכאל ליטמן

* "ספק חשכה ספק אינה חשכה"

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. תולדות חייו של ר' חיים כפוזי
- ג. רבותיו וחיבוריו
- ד. דרך כתיבתו
- ה. תיאור התשובות

א. פתיחה

שלוש התשובות המתפרסמות במאמר זה לקוחות משו"ת ר' חיים כפוזי (להלן רח"כ), שהיה דיין ופוסק במצרים במחצית השנייה של המאה הטי"ז וראשית המאה היי"ז (נפטר בשנת שצ"א, 1631). קובץ תשובותיו של רח"כ מצוי בידינו בשני כתבי יד: האחד הוא כתב יד הנמצא בבית המדרש לרבנים על שם שכטר בניו יורק (R1454) ומכיל ע"ט תשובות (א–עט) (להלן שו"ת רח"כ); השני הוא כתב יד קאופמן המצוי באוסף של מדעי המזרח 133 בספריית האקדמיה ההונגרית למדעים, וכולל לב תשובות (א–לב, התשובה האחרונה אינה שלמה). עד כה נדפסו תשע תשובות של רח"כ, ומתוכן שמונה על ידי, ארבע מהן מעל במה זאת.¹ התשובות במאמר זה לקוחות מכתב יד ניו יורק (R1454).

* תודתי נתונה למו"ר הרה"ג מ' פיליפ שליט"א, ולחבר ת"ח החפץ בעלום שם נר"ו לא יכבה, שעזרו לי בהכנת המקורות לדפוס.

1 מ' ליטמן, סימן א, "תשובה אחת משו"ת ר' חיים כפוזי", בתוך א' בשן, א' רובינשטיין ושי' שוורצפוקס (עורכים), ממזרח וממערב ב, רמת גן (תש"ס), עמ' 59–65 (להלן ממזרח וממערב ב); הני"ל, סימן ב, "הקשרים שבין מצרים לקנדיה במאות הטי"ז והיי"ז", סיני פח (תשרי–חשוון תשמ"א), עמ' נה–נו; הני"ל, סימן עז, "היחסים בין הקהלים במצרים במאות הטי"ז והיי"ז", פעמים 16 (תשמ"ג), עמ' 48–51. (להלן פעמים 16); הני"ל, סימן סו, "מתשובותיו של ר' חיים כפוזי", בתוך א' דסברג ושי' פישרמן (עורכים), טללי אורות ח, (תשנ"ח–תשנ"ט), עמ' 102–106; הני"ל, סימן סט, "תשובה חדשה מכתב יד מאת ר' חיים כפוזי", בתוך א' שלוסברג (עורך), שנות חיים, שנתון קהילת "מקור חיים" פתח תקווה (תשס"ז), עמ' 45 (להלן שלוסברג, מקור חיים); הני"ל, סימן מט, "חובת האישה ללכת אחרי בעלה בפסיקתם של חכמי מצרים בימי הביניים", טללי אורות ט (תש"ס), עמ' 140–143; הני"ל, סימן ג–ד, "חובת האישה לגור עם הורי הבעל", טללי אורות י (תשס"ב), עמ' 65–81; מ' בניהו, סימן טו, "אניות טעונות צמר וכסף ששלחה קהילת קושטא לעזרתה של צפת", אוצר יהודי ספרד, ספר ה, עמ' 107–108 (להלן בניהו).

ב. תולדות חייו של רח"כ

על תולדות חייו של רח"כ ועל תיאור תשובותיו כבר עמדתי במקומות אחרים.² אף על פי כן למען הקורא של השנתון הנוכחי ראוי לחזור בקצירת האומר על כמה פרטים שכבר נכתבו בעבר ודברים שנתחדשו לי תוך כדי המחקר. רבנו התייחס כנראה לקהל ה"קופוסיין" או ה"כפוסיין", שגורשו מספרד בגירוש הקטן של שנת הקני"א (1391), הגיעו לאלג'יר ונטמעו בקהל ה"מערביים" במקום.³ לא ידוע מתי הגיעה משפחתו למצרים, אך נראה שהיה זה במסגרת תנועה מתמדת שהתנהלה מהמערב (צפון אפריקה) למצרים ולאורך ישראל מסיבות כלכליות, פוליטיות ודתיות.⁴ על תולדות חייו אין לנו כמעט פרטים, וכל מה שנכתב עליו מבוסס על ר"י סמברי,⁵ על החיד"א⁶ ועל תעודות עבריות שנמצאו בגנוזי הקהילה היהודית בקהיר.⁷

על פי הכרוניקאי ר' יוסף סמברי תאריך פטירתו של רח"כ הוא י"ב בשבט שצ"א (1631), אך טרם נודעה לנו שנת הולדתו. בכל מקרה הוא האריך ימים, כי יש בידינו עדות לפעולתו כבר מכ"ו בטבת שנת שלי"ג (1573).⁸ על פי החיד"א באנציקלופדיה שלו "שם הגדולים" כיהן רח"כ כדיין. הוא התעורר מכיוון שחשדו בו כי לקח שוחד, אולם ראייתו חזרה אליו לאחר שנשבע ברבים, שאם

2 מי ליטמן, ממזרח וממערב ב, עמ' 54–57; הנ"ל, "תיאור תשובות ר' חיים כפוסי בכתב יד", בתוך אי חיים (עורך), חברה וקהילה, ירושלים תשנ"א, עמ' 25–33; הנ"ל, שלושברג, "מקור חיים", עמ' 39–41.

3 ר' דוד ב"ר שלמה ן' אבי זמרא, שו"ת רדב"ז, חלק ג, פיורדא תקמ"א, סימן תעב (להלן שו"ת רדב"ז). למקור השם "כפוסיין" ראו א' הרשמן, רבי יצחק בר ששת – הריב"ש, דרך חייו ותקופתו, ירושלים תשט"ז, עמ' כד, הערה 9; ח"ז הירשברג, "על בית הכנסת הקדום בעיר תוניס", בר אילן – ספר השנה למדעי היהדות ט (תשל"ב), עמ' 300–301, והערה 11 שם; למבנה הקהלים במצרים ראו מאמרי בפעמים 16, עמ' 29–47.

4 רפאל אהרן ן' שמעון, טוב מצרים, רבני מצרים וגאונים, ירושלים תרס"ח, דפים כ ע"ב – כג ע"ב (להלן טוב מצרים); ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, חלק א, ירושלים תשכ"ה, עמ' 209; שו"ת רדב"ז, ויניציה תק"ט, חלק א, סימן כו, סז; חלק ב, סימן תקצח; חלק ג, סימן תקכב; שו"ת מרבני מצרים במאה השבע עשרה, כתב יד בודליאנה. Opp. 4Add 1°, דפים קצח ע"א – רג ע"ב.

5 ספר דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי, מהדורת ש' שטובר, ירושלים תשנ"ד, במפתח (להלן סמברי).

6 החיד"א, שם הגדולים, ווארשא תרל"ט, מערכת הגדולים, אות ח, סימן לה; אות מ, סימן ט (להלן החיד"א, שה"ג).

7 י"מ טולידאנו, "הכפוסים באלג'יר ורבי חיים כפוסי במצרים", סיני ל (תש"ב), עמ' עו–עט (להלן טולידאנו, הכפוסים); י' בן זאב, "התעודות העבריות שבגנוזי הקהילה היהודית בקאהיר" ספונות ט תשכ"ה, עמ' ר–רעא (להלן בן זאב, גנוז).

8 א' סמברי, במפתח; שו"ת רח"כ, סוף סימן מו, דף עה, א.

לקח שוחד יישאר בעיוורונו, ואם לא יאורו עיניו. תפילתו נתקבלה והוא חזר לראות. המסורת על הנס שאירע לו גרמה לכך שקברו הפך למקום של עלייה לרגל עבור יהודים ומוסלמים.⁹ זאת כנראה הסיבה לכך שקברו של רח”כ שמור היטב, בניגוד להזנחה השוררת בכל בית הקברות היהודי בבסאתין שבקהיר. גם כותב מאמר זה זכה בס”ד להשתטח על קברו בשנת תשמ”ב.

מתוך תשובותיו של רח”כ מצטיירת דמות של אדם סובל. לעתים קרובות הוא מתלונן על תחושת הבדידות, על הזרות ועל חוסר המרגוע. ואכן הוא לא התמיד לשבת במקום אחד: מאלג’יר מקום הולדתו נדד לקהיר, משם העתיק את מושבו לאלכסנדריה, מרכז החיים הכלכליים של מצרים,¹⁰ ואחר כך לדמיאט.¹¹ נדודיו וחוסר שלוותו מתוארים בכתביו:

ומה גם עתה בהיותי גולה ממקומי וכלי וספרי, יְדֵי אסורות ועיני עורות וטרדת הלב היא למעלה כמים לים מכסים [...] ה’ יעזור לי לשוב אל מקומי, אז ינוח לי [...] כה מעתיר גולה ממקומו, אשר בעתוהו בלהות סביב, לבו חרד סר וזעף ועליו אמים.¹²

מה מקורה של אותה תחושת הבדידות והסבל? האם עיוורונו או שמא צער ושכול על מות בנו-ידידו אשר כלשונו ”חלף הלך לו ושווד אהלו”?¹³ פטירת בנו אין בה לבדה כדי להסביר את המרירות והדכדוך החוזרים ועולים בתשובותיו, שהרי היו לו עוד בנים ובנות משתי נשותיו, חנה ולונא.¹⁴ אין זה כי אם העיוורון והמתחיות המתמדת עם חכמים בני דורו, הם שהותירו בו משקע עמוק של מרירות.¹⁵

מחלוקות קשות בענייני הלכה היו לרח”כ עם ר’ יעקב קאשטרו, מרא דאתרא של מצרים.¹⁶ לא פחות חריפה היא המחלוקת שלו עם ר’ בצלאל אשכנזי,¹⁷ אשר הדיה הגיעו לחכמי צפת,¹⁸ קושטא,¹⁹ אלג’יר²⁰ ופאס.²¹

- 9 טוב מצרים, דף טז, א; יי בן זאב, ”התעודות העבריות שבגנני הקהילה היהודית בקאהיר”, ספונות א (תשי”ז), עמ’ יא; י”מ טולידאני, הכפוסים, עמ’ עז, הערה 7.
- 10 שו”ת רח”כ, סימן יז, דף לח, ב; סימן ז, דף יא, א.
- 11 שם, סימן כו, דף מח, א.
- 12 שם, סימן מט, דף עח, א–דף עט, ב; סימן א, דף ב, א; סימן סו, דף קיד, א.
- 13 שם, סימן עה, דף קכב, ב.
- 14 בן זאב, גנזי, עמ’ ער.
- 15 וכבר רמז לכך מ’ בניהו במאמרו ”רבי משה קאסטילאץ מחכמי מצרים רבו של ק”ק אשכנזים בצפת”, תרביץ כט (תשי”ד), עמ’ 74.
- 16 ראו עליו בשו”ת מהרי”פ לר’ יעקב פראגיי מהמה, אסקנדריה, תרס”א, סימן כג; החיד”א, שה”ג, מערכת הגדולים, אות יו”ד, סימן רנט; אנציקלופדיה יודאיקה, כרך ה, עמ’ 245. על

ג. רבותיו וחיבוריו

מי היו רבותיו של רח"כ? על פי עדות עצמו הוא ישב בבית מדרשו של ר' יצחק בירב, אותו מזהים מ' בניהו וש' שטובר כבנו של ר' יעקב בירב, מחדש הסמיכה בצפת בשנת רח"צ, ואילו בעל "טוב מצרים" מספר שרח"כ "הוא מתלמידי רבינו האריז"ל בחכמת הנסתר כידוע".²² מעבר לשתי עדויות אלה אין לנו עד כה פרטים נוספים על רבותיו.

כבר העירו החוקרים ש"ז הבלין וא' שוחטמן, כל אחד ונימוקיו עמו, שהקו הבולט בתולדותיהם של רבים מן החכמים שישבו במצרים הוא כי אין בידינו ידיעות לא באשר לרבותיהם ולא באשר לתלמידיהם. אפשר שאחת הסיבות לכך נעוצה בעובדה שכל גדולי התורה שישבו במצרים באו הם או אבותיהם מחוץ למצרים ועיקר לימודם לא היה אפוא אלא מפי חכמים שמאמצות אחרות.²³ רח"כ אינו יוצא דופן בעניין זה. בניגוד לחכמים אחרים בני זמנו שזכו להתפרסם ושחיבוריהם יודפסו כמו ר' בצלאל אשכנזי בעל שיטה מקובצת, שהוא אוסף מסודר ושיטתי של פרשנות הראשונים וקצת מהאחרונים לתלמוד, וכן שו"ת ר'

- המחלוקות השונות בין רח"כ למהריק"ש ראו שו"ת רח"כ, סימן ל, דף נג, א; הנושא עצמו נדון שם, סימן כט, דפים נ, א-דף נא, ב, והמקבילה בשו"ת אהלי יעקב לר' יעקב קאשטרו, ליוורנו תקמ"ג, סימן קכב (להלן שו"ת אהלי יעקב); שו"ת רח"כ, סימן כא, דף מא, ב; הנושא עצמו נדון שם, סימן יט, דף לט, ב-דף מא, א, ובשו"ת אהלי יעקב, סימן יח; שו"ת רח"כ, סימן ד, דף ו, א-דף ח, ב; סימן ג, דף ו, א, והמקבילה בשו"ת אהלי יעקב, סימן נ.
- 17 שו"ת רח"כ, סימן ח, דף יא, א-דף טו, א; סימן ט, דף טז, א-דף כ, א [=שו"ת] בצלאל אשכנזי, לעמבערג תרס"ד, סימן לב (אותה שאלה); כן שו"ת רח"כ, סימן יוד, דף כ, א-דף כח, ב. על ר' בצלאל אשכנזי ראו החיד"א, שה"ג, מערכת הגדולים, אות ב, סימן כח; טוב מצרים דף ט; אנציקלופדיה יודאיקה, כרך ג, עמ' 723-725.
- 18 שו"ת מהר"ם גאלנטי, ויניצאה ש"ח, סימן פט.
- 19 שו"ת מהרי"ט, חלק א, לבוב תרכ"א, סימן א.
- 20 שו"ת רח"כ, סימן יב, דף כז, ב-דף לד, א; המקבילה בתשב"ץ, חלק ד, לעמבערג תרנ"א, סימן מג (להלן: תשב"ץ).
- 21 שו"ת רח"כ, סימן יג, דף לד.
- 22 שם, סימן ב, דף ד, א; מ' בניהו "כתב יד פירושי סוגיות בתלמוד בבלי מבית מדרשו של האר"י במצרים?", ספר היובל לר' חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 71-80. על ר' יצחק בירב ראו א' שוחטמן (מהדיר), שו"ת רבינו מאיר גאויזון, א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 82 (להלן: שוחטמן). טוב מצרים בערכו. סמברי, עמ' 361. על האר"י במצרים ראו ש"ז הבלין, היצירה הרוחנית, בתוך י"מ לנדאו (עורך), תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1517-1914), ירושלים תשמ"ח, עמ' 302, 304-305 (להלן הבלין). סמברי במפתח.
- 23 שוחטמן שם, עמ' 32. כו"ב עמ' 58-62. הבלין שם, עמ' 246-248, ובהפניות שם. כאן מקום אתי להודות לשני תלמידי חכמים אלה מקרתא דירושלים על נכונותם לעזור תמיד.

בצלאל אשכנזי וקובץ דרשות שלו בכתב יד,²⁴ ר' יעקב קאשטרו בעל ערך לחם, שהוא חיבור של הגהות והשלמות לספר השולחן ערוך של המרן וכן שו"ת אהלי יעקב ודרשות שלו בכתב יד,²⁵ לא זכה רבנו שיצא טבעו בעולם. ייתכן שהדבר נעוץ בעובדה שלא השאיר לנו ספרי הלכה או חידושים רבים לתלמודים, וגם מה שהגיע לידינו, רובו עדיין בכתב יד. חיבוריו כוללים:

1. ספר **”ביאור החיים”**: דרושים וביאורים על התורה בדרך פשוט ורמז. נדפס לראשונה בשנת תרפ”ט, ולאחרונה נערך ונדפס מחדש על ידי מכון ”אהבת שלום” בירושלים.²⁶

2. **”ספר חיים”**: פירוש על קצת ממכילתא, ספרא וספרי ותורת כוהנים, עודנו בכתב יד.²⁷

3. **קובץ דרשות בכתב יד**: מצוי באוסף גינצבורג שבמוסקבה, מס' 1055.²⁸

4. **שו"ת רח”כ בכתב יד**: שאנו עוסקים בהתקנתם לדפוס. הקובץ שלפנינו כולל ע”ט סימנים, מתוכם כשישים שאלות ותשובות בהלכה והשאר חידושים לש”ס ולפוסקים. בחלק מהתשובות יש התייחסות לכמה מן הבעיות שהעסיקו את יהודי מצרים בראשית ירידתה של האימפריה העות’מאנית. אכן הימים ימים קשים ליהודים במקום בתחום הכלכלי והביטחון האישי. בתשובותיו חוזר המוטיב של הקשיים הכלכליים עד שגם בעלי המונופולין למיניהם המכונים ”מולתזמים” אינם בטוחים בפרנסתם. דברי רח”כ שקשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף ”ומה גם בזמן הרע הזה” אינם שגרה דלישנא של דברי חז”ל (פסחים קיח ע”א) לתפארת המליצה, אלא הד לתמורות הכלכליות והביטחוניות שחלו באימפריה בסוף המאה הט”ז, ואשר הייתה להן השפעה שלילית גם על מצרים.²⁹

גילויי אנרכיה ורצח בדרכים: משטר אימים הוטל על ידי הרוצחים והשודדים על כל מי שיעז להתלונן לפני השלטונות. רבות מהשאלות בענייני

24 שוחטמן שם, עמ' 71–72; הבלין שם, עמ' 252–253, 259–261, 265, 298; סמברי, עמ' 412, סמברי, עמ' 412.

25 שוחטמן שם, עמ' 80–81; הבלין שם, עמ' 262–265, 301; סמברי, עמ' 414.

26 יעקב משה הלל (עורך), ספר באור החיים לרבינו חיים כפואי זלה”ה, ירושלים תשמ”ט (להלן ביאור החיים).

27 הבלין שם, עמ' 263; סמברי, עמ' 414–415.

28 מספרו במכון לתצלומי כתב יד בירושלים 28017. על דרשות נוספות של רח”כ ראו שוחטמן שם, עמ' 75; הבלין שם, עמ' 298.

29 שו”ת רח”כ סימן ח דף יא, א; סימן מט דף עח, ב.

אישות דנות בדבר מעמדן האישי של נשים שלא נודע מה עלה בגורל בעליהן. אלה האחרונים סובבו בכפרים למכור תכשיטים ודברי סדקית.³⁰ רוכלים אלה המכונים בערבית "טוּפוּן" צפויים היו לעתים קרובות למעשי שוד ורצח וגווייתם הושלכה לנהר או לבור סיד כדי לטשטש עקבות.³¹

רח"כ, בשבתו כדיין, עמל קשות למצוא דרך להתיר את הנשים הללו מכבלי העיגון.³² ככלל, רגיש היה רבנו לסבלה של האישה ופסק לטובתה בכל מקום שניתן היה למצוא פתח בהלכה לעשות כן. כך לדוגמה הוא הצדיק אישה שסירבה לגור עם חמותה ותבעה מבעלה שיוציאנה מבית הוריו, הגם שאינם מצרין לה. נימוקו "פשיטא ופשיטא שיכולה לצאת כי אינה כפותה לפני ארי (על פי סנהדרין עז ע"א) ולחיים ניתנה ולא לצער (על פי כתובות סא ע"א).³³

נושאים אחרים שבהם דן הקובץ הם סכסוכים ממוניים על רקע עיסוקיהם של היהודים במסחר,³⁴ טביעת מטבעות,³⁵ רכישת מונופולים מלכותיים שנקראו "אלתזאם"³⁶. כמו כן נמצאות תשובות בודדות הדנות במנהגי אבלות,³⁷ משחק בקובייה³⁸ ופנייה לערכאות של גויים.³⁹

תשובות שלמות או קטעים מתשובותיו של רח"כ נדפסו גם בקובצי תשובות של חכמים בני זמנו שעמד אתם בקשרים. כך למשל בשו"ת "חוט משולש" לר' שלמה דוראן,⁴⁰ בשו"ת "אהלי יעקב" לר' יעקב קאשטרו⁴¹ ובאוסף תשובותיו של

- 30 שם, סימן יט, דף לט, ב-דף מא, א; סימן כג-כה, דף מה, א-דף מח, א.
- 31 שם, סימן סו, דף קיג, ב. כיוצא בזה ראו גם בשו"ת אהלי יעקב, סימן נב; שו"ת דרכי נעם אע"ה, ויניצאה תני"ז-תני"ח, ד"צ ירושלים תש"ל, סימן סג. ראו גם מאמרי "מתשובותיו של ר' חיים כפוס" (לעיל הערה 1).
- 32 שם, סימן כט, דף נ, ב-דף נג, א.
- 33 שם, סימן ד, דף ז, ב. כיו"ב סימן ס, דף ס דף פט; סימן עו, דף קכב, ב. ראו מאמרי "חובת האישה לגור עם הורי הבעל", טללי אורות י.
- 34 שם, סימן ה, דף ט; סימן לו, דף נט, ב-דף ס, א; סימן סא, דף פט, ב-דף צ, ב; סימן סד, דף קט, א-דף קיב, א.
- 35 שם, סימן כ-כא, דף מא, א-דף מד, א; סימן לד, דף נח, ב-דף נט, א; סימן עח, דף קכד, ב-דף קכו, א.
- 36 שם, סימן ח-יג, דף יא, א-לד, ב.
- 37 שם, סימן מ, דף סג, ב-סד. ראו א' זימר, "עטיפת הראש באבל", סיני צו (תשמ"ה), עמ' קסד-קסה.
- 38 שם, סימן סה, דף קיג. תשובה זאת נדפסה בצורה בהירה יותר בסוף שו"ת רדב"ז, סדילקאב תקצ"ו.
- 39 שם, סימן עט, דף קכו, א-קכז, א.
- 40 שו"ת תשב"צ, חלק ד, חוט משולש, סימן נא [=שו"ת רח"כ סימן יו, דף לה, א-דף לו, ב].
- 41 שו"ת אהלי יעקב, סימן קכב [=שו"ת רח"כ, סימן כט, דף נא, א-דף נב, א].

ר' מאיר גאויזון.⁴² כן נמצאים בקובץ שלפנינו תשובות של חכמים אחרים, בני דורו של רח”כ.⁴³

ד. דרך כתיבתו

מעניינת ומיוחדת היא דרך כתיבתו של רח”כ. חד וחרוף היה בלשונו העשירה והמליצית. הוא שלט בלא מצרים בכל מכמני התורה, הן בתורה שבכתב והן בתורה שבעל פה על גווניה הרבים: הלכה, אגדה, דרוש ופרשנות. הוא מצרף ומשלב פסוקים ומאמרי חז”ל בכפיפה אחת, ורוקם מהם יריעה מעשה חושב. הוא מרבה להשתמש בחלקי פסוקים לצורך פרפרזה. ציטוטם של הפסוקים והמאמרים מהתלמודים, מספרי השו”ת ומהפרשנים השונים נעשה לעתים קרובות בצורה חופשית תוך השמטת מילים.⁴⁴ אהובות עליו החריזה ולשון נופל על לשון עד שקריאת תשובותיו הופכת לקריאת שירה, דוגמת הפתיחה לתשובה

כ”ח: קרא בגרון

שהשטר האחרון

זכה בו כה”ר אהרן

ורון ירון

שצדק בטענותיו

כי בו נכללו כל חובותיו והלכו להם

וזה השטר חדש ממש ונתחדשו גזרותיו.⁴⁵

לעתים קרובות הוא מתאים לצרכיו מליצה מהתנ”ך, מהמדרש או מן התלמוד, וזאת גם כאשר אין כמעט דמיון בין המקור לבין הנושא שהוא דן בו.⁴⁶

42 א' שוחטמן, כרך א, סימן ב [= שו”ת רח”כ, סימן ס, דף פט, ב; סימן לד [= שו”ת רח”כ, סימן עט, דף קכו, א – דף קכו, א], כרך ב, ירושלים תשמ”ה; סימן סא (סז) [= שו”ת רח”כ, סימן עח, דף קכד, ב – דף קכה, ב]. על תשובות אחרות של רח”כ שמופיעות בשו”ת ר' מאיר גאויזון בכ”י שבגנוי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים סימן 8,127 ואשר לא נדפסו על ידי המהדיר, ראו במבוא לכרך א, פרק ד, עמ’ 93, הערה 16.

43 שו”ת חוט המשולש, ח”ד, סימן מג [מובא בחלקו בשו”ת רח”כ, סימן יב, דף כז, ב – דף לד, א]; שו”ת בצלאל אשכנזי, סימן לב [מובא בשו”ת רח”כ, סימן ט, דף טו, א – דף כ, א]. חלק משו”ת אהלי יעקב, סימן נ, נזכר בשו”ת רח”כ, סימן ג, דף ד, ב – דף ו, א.

44 למשל שם, סימן עב, דף קיז, א – ציטוט חופשי של פסוק מויקרא יג, מו; סימן ט, דף יז, א – ציטוט חופשי ממסכת שבועות כט ע”א; סימן ח, דף יג, א – ציטוט חופשי של פירוש רש”י במסכת נדרים כז ע”ב.

45 דף נ, א. כיוצא בזה שם, סימן ד, דף ז, א: ”כתב כל זה בסכלות ובלי הסתכלות”; שם, סימן ד, דף ז, ב: ”כמו שכתבתי והוא הנכון ושפת אמת לעד תכון”. הקדים לעד” ל”יתכון” לצורך החריזה. וכן שם: ”קושיא זו אמרה כסומא בארובה”, וכן סימן ל, דף נג, א.

צורתם של מטבעות לשון ופתגמים משתנית בכתיבתו, והם מקבלים משמעות חדשה, דוגמת לעגו למהריק"ש: "והנה הוא רמון מצא תוכו זרק קליפתו אכלי".⁴⁷ השימוש במבעים דו-משמעיים חביב עליו, והוא נזקק לו לעתים קרובות כמו לשאר האמצעים הספרותיים שהזכרנו. למשל "ויסרקו אותו במסרקות של פיפיות" (על פי מסכת ברכות סא ע"ב), וכוונתו לחכם ר' חיים ׳ סרוק, שנגדו נכתבה תשובתו של רח"כ בסימן טו.⁴⁸

ה. התשובות

1. סימן נ (דף עט, ב)

בשו"ת דלהלן (סימן נ) נשאל רח"כ על כפל הלשון במשנה בשבת (ב, ז): "ספק חשכה ספק אינה חשכה דבחדא מינייהו סגי"? בתשובתו עושה רח"כ הבחנה בין שני זמנים – ספקות בכניסת השבת. "ספק חשכה" הוא ספק ראשון, כשעדיין היום חול והספק הוא אולי בכל זאת החשיך, על כן אין מעשרין את הוודאי וכו'. "ספק אינה חשכה" הוא זמן – ספק אחר, כלומר שקרוב להיות חשכה ואף על פי כן יש מקום להסתפק אם עדיין יום, ולכן מותר לעשות דברים שהם חומרא בעלמא כמצוין בטבלה:

ספק חשכה (ספק ראשון)	ספק אינה חשכה (ספק שני)
1) אין מעשרין את הוודאי	1) מעשרין את הדמאי
2) אין מטבילין את הכלים	2) מערבין (עירובי חצרות)
3) אין מדליקין את הנרות. אסורים בשבת משום מתקן מנא והבערה ⁴⁹	3) טומנין את החמין (בדבר שלא מוסיף הבל). חומרות בעלמא שרבנן הקלו בהן. ⁵⁰

46 שם, סימן מו, דף עה, א: "יורישני נחלה בלי מצר"ים" (על פי מסכת ברכות נא ע"א; מסכת שבת קיח ע"א). כוונתו כנראה לעלות לארץ ישראל ולא להישאר במצרים. ראו בפירושו לתורה "באור החיים", עמ' שג.

47 שם, סימן ד, דף ז, ב; הפך האמור במסכת חגיגה טו ע"ב: "ר' מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק". כיוצא בזה שם, סימן א, דף ג, ב: "הרשות בידם לפקח על שוקיו", על פי האמור במסכת סוטה ח, ו, כשכוונת המחבר, שיש רשות ביד אנשי אלכסנדריה לשים פיקוח על השווקים. המאמר במשנה במסכת סוטה הוא: "וכשילין של ברזל בידיהן וכל המבקש לחזור [מהמלחמה] הרשות בידו לקפח את שוקיו שתחילת ניסה נפילה".

48 תשובה ט"ו משו"ת רח"כ, דף לד, ב-דף לה, א. פורסמה על ידי בניהו, ראו הערה 1.

49 שו"ע, או"ח סימן רסא. ובמשנה ברורה שם.

50 שו"ע, שם.

לכאורה השאלה שנשאלה מתבקשת מעצמה, ואילו התשובה מפליאה בפשטותה. אף על פי כן פרשני המשנה שבדקנו עד ימיו של רח”כ לא נדרשו לנושא (למעט אותו חכם אנונימי שזכר בשאלה). חכמים מאוחרים יותר מהמאה הי”ח ואילך שלא הכירו את תשובות רח”כ, חזרו לדון בשאלה ונתנו לה תירוצים אחרים המצריכים עיון נוסף.⁵¹

שאלתני לפרש לך כפל הא דתנן⁵²: ”ספק חשכה ספק אינה חשכה” דבחדא מינייהו סגי, והודעתני כי פירשו לך דחדא בכניסת שבת והיא ספק חשכה ושמה שבת הוא וחדא ביציאתו והיא ספק אינה חשכה ושמה שבת הוא.⁵³ והוקשה בעיניך שביציאת שבת אין צורך לעשר ולא להדליק וכ”ש להטמין אם לא שנאמר דאשמועי מתניי לצורך שעה, והוא פלא. **תשובה**: גם בעיני יפלא, עם היות שתכף ששמעתי הדבר וערב לי. האמנם אודיעך מה שחנני ה’ בפי כפל זה ו”ספק חשכה ספק אינה חשכה” תרוייהו בכניסת שבת הו ותרי ספקות הם זה קודם לזה, ו”ספק חשכה” הוא הקודם והוא מבעי⁵⁴ ”שהקרוב לודאי הוא יום, אלא שיש להסתפק ולומר שמה נכנס שבת וזהו ”ספק חשכה” שהקרוב לודאי הוא יום והספק הוא שמה החשיך. ו”ספק אינה חשכה” הוא זמן הספק הראשון,⁵⁵ והוא ספק ספק: ספק ראשון שהקרוב לודאי הוא לילה, והספק הוא אם עדיין הוא יום, וזהו ”ספק חשכה ספק אינה חשכה”. ומשום דתני תנא במתניי קולא וחומרא; חומרא דהיינו ”אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין”, וקולא דהיינו ”אבל מעשרין את הדמאי וטומנין”, אצטריך למתניי ”ספק חשכה וספק אינה חשכה”. תניי ”ספק חשכה” לרבותא דחומרא, שאפי’ שהקרוב לודאי הוא יום וחול מקרי, כיון שיש להסתפק שמה חשכה ”אין מעשרין את הודאי ואין מדליקין”, ותניי ”ספק

51 ראו הערה 53 להלן וכן בנימין אריה הכהן ווייס, שו”ת אבן יקרה עם הערות מלואת אבן. מהדורא תליתאה, דראהאביטש, רע”ג, סימן עה, ר’ נתנאל וייל בהגהותיו נתיב חיים על שולחן ערוך, או”ח סימן שמב.

52 שבת ב, ז.

53 לא עלה בידינו לברר מי הוא שפירש כך לראשונה. מאוחר יותר במאה ה-י”ח היה זה ר’ שמשון חסיד (בלוד, נפטר ב-1737) מאלטונה, בעל תוספות חדשים שייחס זאת לעצמו, ור’ עקיבא אייגר (1761–1836) קילס את פירושו (תוספות חדשים למשניות שבת ספ”ב, תוספות רעק”א שם. מובא גם בשו”ת יביע אומר לר’ עובדיה יוסף, חלק ו, יו”ד, ירושלים תשל”ו, סימן כג).

54 מבעוד יום.

55 (אבל מאוחר יותר. ואולי צ”ל השני. מ”ל).

אינה חשכה" לרבותא קולא שאפי' שהקרוב לודאי הוי לילה ושבת מקרי, כיון שיש עדיין להסתפק ולומי' שמא הוא יום וזהו "ספק אינה חשכה – מעשרין את הדמאי וטומנין את החמין". כנ"ל⁵⁶ בפ"י כפל זה והוא אמיתי ונכון אין לי בו ספק כלל,⁵⁷ **חיים כפויסי**.

2. סימן ו-ז (דף י, א – דף יא, א)

שתי התשובות הנ"ל שעניינן אחד, דנות באחת הבעיות האקוטיות של החברה היהודית באימפריה העות'מאנית לאחר גירוש ספרד ופורטוגל בשנת "מזר"ה ישראל" (1492) ו"עת הזמיר" הגיע" (1497), הלוא היא תופעת הפלגנות והבדלנות וכך כותב גילת במאמרו על השתלשלות האיסור של "לא תתגודדו" לאחר גירוש ספרד:

התמוטטותם של המרכזים היהודיים הישנים והקמתם מחדש בארצות האיסלאם בשלהי המאה ה-ט"ו ובראשית המאה הט"ז, הפגישה תחת קורת גג אחת יוצאי תרבויות שונות, בעלי מסורות התנהגות מגוונות. מפגש חי זה הביא מדי פעם לידי עימות חריף בין הקבוצות השונות וערערה את החיים הדתיים והחברתיים של היישובים המתחדשים.⁵⁸ הפרטיקולריזם בתחום החברתי מוצא את ביטויו בחלוקה לקהלים נפרדים. כל קהל שיקף ברוב המקרים את מקום המוצא של מרכיביו, כגון קהל המוסטערבים והרומניוטים (תושבי הארץ הקדומים), הספרדים, המערביים (יוצאי צפון אפריקה), הסיציליאנים, האשכנזים וכיוצא בזה. הקהלים היו שונים זה מזה במנהגים דתיים, בבתי כנסת, בשמות ובשפת דיבור, בשחיטה, בחברות קדישא – גחש"א, במוסדות צדקה ובתשלום מסים.⁵⁹ התשובות דלהלן ממחישות את הפיצול בקיומן של כמה חברות גחש"א במקום אחד. אמנם לא מצוין בתשובות לאיזה קהלים השתייכו החברות, אך מתוך השוואה עם מקומות אחרים באימפריה סביר להניח כי הרקע הוא אכן כזה.⁶⁰

56 כך נראה לי.

57 רומז לנושא השאלה. לא מצאנו בשאר תשובותיו סיום כזה.

58 י"ד גילת, "לא תתגודדו", בר אילן, ספר השנה למדעי היהדות ומדעי הרוח, יח-יט, רמת גן תשמ"א, עמ' 89-90.

59 ראו על כך במאמרי על מצרים, פעמים 16, עמ' 29-55.

60 סמברי, עמ' 404-405; שו"ת אהלי יעקב, סימן פח, קב; שו"ת רח"כ, סימן יח, דף לח, ב; סימן סז; דף קיד, ב-דף קטו, א. השו"ת רבי אישטרוק ב"ר דוד אבן שאנגי, מהדורת מי עמאר, רמת גן תשמ"ב, עמ' 58, 102-103. להלן: שו"ת שאנגי.

ומעשה שלנו כך היה. בקהילת מניסה – עיר במערב תורכיה האסיאתית, התקיימה מקדמת דנא "חברת קברין".⁶¹ ויהי היום, קמה חברה מתחרה לאותה מצווה. חברה חדשה זו גזרה על חבריה בחרם ובנידוי שלא לפרוש ממנה לחברה אחרת.⁶² למרות זאת החליט אחד מהנשבעים לפרוש ולהצטרף לחברה הוותיקה. חכמים שלא פורש שם, התירו לו את החרם שהיה תפוס בו. השאלה היא אם נדר שהודר על דעת רבים יש לו התרה?⁶³ רח"כ פוסק חד משמעית שיש לו התרה, תוך שהוא מטיף במילים קשות לחברה החדשה שהשיגה "גבול עולם אשר גבלו ראשונים"⁶⁴ וגורמת לחילוק ולפירוד בין הקהל "שאינו דומה עשרה העושים מצוה ליי"א" "דברוב עם הדרת מלך".⁶⁵

קריאה מעמיקה בתשובות מגלה לנו פן נוסף באישיותו הרב-גונית של רח"כ. אם עד כה הצבעתי על כתיבתו הסרקסטית והעוקצנית ועל מערכת יחסים קשה שהייתה לו עם כמה מחכמי דורו, כמו ר' יעקב קאשטרו ור' בצלאל אשכנזי, בבחינת "כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו ת"ח" (יומא, כג ע"א), הרי בתשובות שלפנינו הוא מתגלה כרודף שלום ומתנגד חריף לפלגנות ולמחלוקת "בקשו צדק, בקשו ענוה, העתירו אל ה', יטע ביניכם אהבה ואחוה ומה טוב ומה נעים אם תהיו נשמעים בהתאסף יחד השני חבורות לחברה אחת ואגודה אחת ושניכם כאחד טובים".⁶⁶

התשובות כתובות בפרוזה מחורזת, ומצביעות על העושר הלשוני ועל הידע הרב שבו שלט רבנו.

61 כך הוא במקור = "חברת גחש"א". על תפקידיה המגוונים של חברה קדישא עמדתי במקום אחר ועוד בדעתי להרחיב במאמר נפרד. ראו הערה 59 לעיל, עמ' 41-42.

62 על דרך ההשבעה ראו שו"ת שאנגי, עמ' 50.

63 נושא זה נדון בהרחבה בבית יוסף, טור יו"ד סימן רכח.

64 שו"ת רח"כ, סימן ו, דף י, א.

65 שם, סימן ז, דף י, ב.

66 שם, דף יא, א.

3. סימון (דף י, א)

ראיתי בני עליה בני ציון היקרים⁶⁷ ק"ק⁶⁸ מגנציא⁶⁹ והנם מעטים בכמות ורבים באיכות, היושבים ראשונה במלכות,⁷⁰ החרדים על דבר ה'⁷¹ ובמצוותיו חפצים, בתורתו הוגים ויגעים שואלים ודורשים, ולאפרושי מאיסורא, לא שנא איסור חפצא, ולא שנא איסור גברא, ומה גם בחרמים ומצודות, בודקים עשר ידות, וחוטטין מפי סופרים ומפי ספרים, לא ממהדורי מילי ולא מסמרט"וטין,⁷² ואפי' במלתא דפשיטא כביעתא בכותחא⁷³ טרחי למידע בה טעמא וריחא, כהאי עובדא דלקמן דאתו למבעי עלה.

במחניהם קדוש, יש בה חברת קברין, באיסרין קיימין ושרירין והסכמה קדומה שלמה זה כמה. ועתה מקרוב באו קצת מקצות עמא ועשו הסכמה וחברה אחרת למצוה הנוכרת, ונתקשרו יחד בקיום ואיסר על נפשם לבל יפרדו איש מעל אחיו והפורש מהם יהא מנודה ויבדלו ממנו וכו'. ואיש רש הולך בתומו⁷⁴ נתן אל נפשו להפרד מהם ולהסתופף בצל החברה הראשונה. ובמושב זקנים ובעצתם פתחו לו בחרטה והתירוהו במעמד שלשתם. והקול נשמע והנה איש מבני ישראל בא⁷⁵ ויתמרמר אליו⁷⁶ בכחו, ודחה דחהו, והודיעהו כי ברשת זו טמן, נלכדה רגלו,⁷⁷ וההתר לא הועיל לו ולא הצילו. והאיש הירא ורך הלבב⁷⁸ כמשמעו,⁷⁹ בקש לעמוד על אמתת הענין ועיקרו, אם הותר נדרו או אם עודנו עומד לפני ה'⁸⁰

67 על פי איכה ד, ב.

68 קהל קדוש.

69 Manisa היא עיר במערב תורכיה האסיתית, מופיעה בשו"ת כמגניציאה, מגאנצא ועוד. 36. 38. צ', 26. 27 מז' באטלס אוקספרד. פרטים על עברה ההיסטורי ראו ב- Webster's Geographical

Dictionary עמ' 667.

70 על פי אסתר א, יד.

71 על פי ישעיהו סו, ה.

72 על פי ברכות נא ע"ב.

73 על פי עירובין סב ע"ב.

74 על פי משלי יט, א.

75 על פי במדבר כה, ו.

76 על פי דניאל ח, ז.

77 על פי תהלים ט, טז.

78 על פי דברים כ, ח.

79 סוטה מד ע"א.

80 על פי בראשית יח, כב.

באיסורו. וירד מצרימה אנוס ע”פ הדבר⁸¹ וישאל את פי חכמי שלומי אמוני ישראל, שלמים וכן רבים ושיבוהו דבר כלבבם הטהור, והמה בכתובים ודעת כולם פותחת ומסיימת ומסכמת להתרא. וכי היכי דלמטי לן שיבא מכשורא⁸² אכנס לפנים מהשורה ואען ואומרה, כי החברה השנית במחילה כלולה, מקטנם ועד גדולם עשו שלא כהוגן להסיג גבול עולם אשר גבלו ראשונים⁸³ אבותיהם וזקניהם, כאשר מינו החברה הראשונה ומלאו את ידם להחזיק במצוה הנז’ בימים קדמונים זה כמה ימים ושנים. והנה אף במה שאין בו חובת הגוף ולא זכות, הדריכונו רז”ל במעגלי יושר שאין ראוי לשנות, כאותה ששינו בגיטין פ”ה⁸⁴ מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום ומהרי”קו ז”ל ס’ קיי”ג⁸⁵ דקדק מלי רשי”י ז”ל⁸⁶ שאפי’ שיש קצת טעם שראוי לשנות אפי”ה אין משנין. וגדולה מזו מצינו באגדה⁸⁷ על והקמות את המשכן כמשפטו⁸⁸ קרשים שזכו לינתן בצפון אל יינתנו בדרום וכו’, ואם בכלי עץ או באבן יד חשו חז”ל, כ”ש הכא בני”ד דלאו מלתא זוטרתא היא וזכותה ושכרה אין לה שיעור, כי רבה היא. והחברה הראשונה שמשנה בקדושה וזכותה במצותה ומצודתה פרושה על כל יושבי העיר ה’ עליהם יחיו,⁸⁹ דפשיטא ודאי שאין ראוי לשנותם והמשנה ידו על התחתונה.⁹⁰ והן אמת אלו היו אז בהתמנות החברה הראשונה – הקהל אחת, ועתה נחלק לשתי כתות היה אפשר לומר דהואיל ונחלקו לשתי כתות יכולים הם ליחלק ג”כ במצוה זו, דאדעתא דהכי נחלקו, אך עתה אחר שמאז ועד עתה לא נשתנו מכמות שהיו, אין מקום לשינוי זה כלל. ואף אם נודה לבעל הדין לומר שהחברה השנית זכתה בשלה, ומקום הניחו לה להתגדר ולהתגדל ואיסרם איסר

- 81 על פי הגדה של פסח נוסחת רב סעדיה גאון, יו”ל על ידי ישראל דודזון, שמחה אסף, יששכר יואל, מהדורה שלישית, ירושלים תשי”ל, עמ’ קלח.
- 82 על פי סנהדרין ז ע”ב.
- 83 על פי דברים יט, יד.
- 84 גיטין ה, ח.
- 85 שו”ת מהרי”ק השלם, מהדורת ש’ דויטש וא’ שלזינגר, ירושלים תשמ”ח, שורש קיג.
- 86 גיטין ס ע”ב, רשי”י ד”ה ”והא שופר”.
- 87 מדרש רבה, מגילת אסתר, פרשה ד, ד, ירושלים תשס”א.
- 88 שמות כו, ל.
- 89 על פי ישעיהו לח, טז.
- 90 על פי בבא מציעא ו, ע”ב.

ונדריהם נדר. הנה נדר זה שהודר ברבים, לדעת התוס' ⁹¹ והרא"ש ז"ל, ⁹² יש לו התר לכתחילה, אפי' שלא לדבר מצוה, דלא (דף י, ב) מיקרי על דעת רבים, ואפי' להרמב"ן ⁹³ והרשב"א ז"ל ⁹⁴ דסברי דמיקרי עדי"ר ואין לה התרה אלא לדבר מצוה, כדאי הוא ר"ת ⁹⁵ ומאן דעימיה לסמוך עליהם דסברי ז"ל דאם התיירוהו מותר. וכ"ש דלדידיה ז"ל ⁹⁶ עדי"ר אמרי' דלית ליה התרה, היינו דוקא כשפירש אותם, אבל בסתם ע"ד יש לו התרה לכתחלה ואפי' לדבר הרשות וכ"כ ז"ל. ⁹⁷ נמצא דבני"ד דלא פירש, אלא שהותר ברבים והתיירוהו, אין אחר התרה כלום, והמעער פיו ועדיו לבלום, ⁹⁸ ובמקום שהחזיק באזני ⁹⁹ מאזני המחלוקת יחזיק במעוזי השלום. ¹⁰⁰

ואתם משרתי ה' כהני ה' תקראו, ¹⁰¹ באזנו שמענו ואם עינינו לא ראו, יושר כושר מעשיכם הטובים. ותקון המקום ההוא על טוב יזכר שמו, ¹⁰² כי ברוך הוא. ¹⁰³

אבותיכם הטהורים עשו סיג לתורה, ¹⁰⁴ גדר לפנים מגדר וחומה לפנים מחומה. ועתה נהרסו באף וחימה, גבול אשר גבלו ראשונים, ¹⁰⁵ זכרם לא יסוף ¹⁰⁶ מחיי עלמא, במטותא מנייכו מלכי, מנייכו אפרכי, ¹⁰⁷ בקשו צדק

- 91 גיטין לו ע"א תוספות ד"ה "אבל לדבר מצוה".
- 92 רא"ש גיטין, פרק ד, סוף סימן יא, וכן שו"ת הרא"ש מהדורת י"ש יודלוב, ירושלים תשנ"ד, כלל יוד, סימן א.
- 93 חידושי הרמב"ן על מסכת גיטין לו ע"א ד"ה "אבל לדבר מצוה יש לו הפרה". ועיינו חידושי הרמב"ן על מכות טז ע"א ד"ה "ודעת ר"ת".
- 94 חידושי הרשב"א על מסכת גיטין לו ע"א ד"ה "על דעת רבים אין לו הפרה".
- 95 שו"ת הרשב"א, חלק ג, מהדורת א' זלזניק, ירושלים תשנ"ז, סימן ד"ש.
- 96 ר"ת בתוספות גיטין שם (הערה 91 לעיל).
- 97 חידושי הרשב"א על מסכת גיטין לו ע"א, סוף ד"ה: "ועל דעת רבים".
- 98 על פי תהלים לב, ט.
- 99 אולי רומז למשלי כו, יז.
- 100 על פי ישעיהו כז, ה.
- 101 על פי ישעיהו סא, ו.
- 102 על פי ברכות לג ע"ב.
- 103 על פי במדבר כב, יב.
- 104 על פי אבות א, א.
- 105 על פי דברים יט, יד.
- 106 על פי אסתר ט, כח.
- 107 על פי מגילה יב ע"א.

בקשו ענוה,¹⁰⁸ החזיקו במוסר אבותיכם ז”ל, והתנהגו בשלום וריעות, באהבה ואחווה למען תעמדו ימים רבים במנוחות שאננות, ובהשקט ושלווה, עד כי יבא שלה,¹⁰⁹ עיני כל ישראל עליו,¹¹⁰ והתאוו תאוה¹¹¹ אז ימלא שחוק פיננו¹¹² וקרננו ירים¹¹³ עם כל ישראל חברים,¹¹⁴ מקטנם ועד גדולם, אמן כן יעשה ה’¹¹⁵ אלקים ומלך עולם. וכי תאמרו מי שמך לאיש שר ושופט עלינו,¹¹⁶ אשר באת כיום אלינו לרדותינו בתוך בתינו, העבודה¹¹⁷ חיבת קדושתכם הכשרתני לבא עד הלום, כי לשמכם ולזכרכם תנאות נפשי,¹¹⁸ ותורתכם הטהורה אשר היא עטרות לראשי, היא סמכתני. ודברתי עד הנה מרוב שיחי וכעסי,¹¹⁹ ועמכם הסליחה,¹²⁰ ואשאל משמשי ורמשי,¹²¹ נאם נרצע לעבודתכם, לא אצא חפשי,¹²² הצעיר חיים כפוסֵי.

4. סימן ז (דף י, ב)

וזאת אשר שלחתי שנית לק”ק הנז’ על הענין הנז’.
בני ציון היקרים,¹²³ מאירים ומזהירים דדיירין בארע מגנצייא, שלמכון יסגא. הלא מאז הגדנו והשמענו בשפה ברורה את כל דברי התורה האמורה מפי הרשב”א ז”ל, הביאה מהר”י קארו ז”ל ס’ רכ”ח,¹²⁴ שאפי שנדר עד”ר מפורשים אם התירו לו בדיעבד אפי לדבר הרשות מותר, שכדאי הוא ר”ת לסמוך עליו במי שעבר והתירוהו וכ”כ¹²⁵ מהר”ק¹²⁶

108	על פי צפניה ב, ג.
109	על פי בראשית מט, י.
110	על פי מלכים א א, כ.
111	על פי במדבר יא, ד.
112	על פי תהלים קכו, ב.
113	על פי תהלים פט, יח.
114	על פי שופטים כ, יא.
115	על פי דברים ג, כא.
116	על פי שמות ב, יד.
117	לשון שבועה, על פי תענית כד, ע”א ועוד.
118	על פי שמואל א א, טז.
119	על פי ישעיהו כו, ח.
120	על פי תהלים קל, ד.
121	מבוקר עד ערב.
122	על פי שמות כא, ה.
123	על פי איכה ד, ב.
124	בית יוסף על הטור, יו”ד סימן רכח, סעיף כא סוף ד”ה ”וכתב בספר המצות בשם רבינו תם”.
125	וכן כתבו.
126	שו”ת מהר”ק השלם, שורש נ”ב, ד”ה: ”ואשר כתבת דאדרבא”.

בשם הי"ר אביגדור ז"ל.¹²⁷ וכ"ש הכא בנד"ד שנכנס בחברה הראשונה אשר היא קדומה וגדולה מהשנייה בכמות ובאיכות, דאיכא מצוה שאינו דומה עשרה העושים מצוה ליי"א,¹²⁸ דברוב עם הדרת מלך.¹²⁹ ודובר משרים יסכים ויאמר שלא די שיש בהתרת חרם זה מצוה, אלא אדרבה יש בקיומה קצת עברה וביטול מצוה שגורמת חילוק ופירוד בין הקהל וע"י חרם זה נחלק הקהל לשנים וכמו שכתבו¹³⁰ בשם הראב"ד ז"ל. ובכה"ג אפי' ר"ת מודה דמתירין לכתחילה, ולא בעינן במקרי דרדקי, אלא כשאין בקיומה ביטול מצוה, אבל כשיש בקיומה ביטול בצד מה, אף¹³¹ אם יש בקיומה מצוה בצד מה, כנד"ד מתירין אפי' לכתחילה, אפי' לדעת ר"ת.¹³² והמתיר נמוקו עמו, ועל טוב יזכר שמו,¹³³ והמערער עורר עליו לויתן,¹³⁴ ויחוש פן תגע בו יד פרושים ויכוה בגחלתן.

כל זה כתבנו והודענו בתחלה להעמיד האמונה על תלה, ונוסף עליהם דברים רבים וקשים [דף יא, א] כגידין, מעמידים הפסח על רגליו, שמים אור לחושך¹³⁵ ומאירים את הסומים. חשבנו שמא ואולי יכוו בפורשין,¹³⁶ וישבו מהשמאל אל הימין, ועתה ראה ראינו כי ערלה אזנם¹³⁷ ואינם נכוין בחמין ולא בחמי חמין, אדרבה הגדיל כחו לחרף ולהאשים המתיר המותר, ועושה התורה פלסתר¹³⁸ ומטיל מום בקדשים,¹³⁹ לא בדעת ולא בחכמה,¹⁴⁰ רק בדברים שדימה ודמה, ויהי כמצחק¹⁴¹ ושמעו לו לרחק כי ישראל קדושים,¹⁴² והעיר פרוצה אין חומה¹⁴³ בחכמה תמימה שלמה

- 127 ר' אביגדור מוינא, ראו עליו: א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תש"ס, במפתח.
 128 לאחד עשר.
 129 על פי משלי יד, כח.
 130 ספר ארחות חיים לר' אהרן הכהן מלוניל, מהדורת מ' שלעזינגער, חלק ג, ברלין תרנ"ט, עמ' 493.
 131 במובן של "כל שכך".
 132 גיטין לו ע"א תוספות ד"ה "אבל לדבר מצוה".
 133 על פי ברכות לג ע"ב.
 134 על פי איוב ג, ח.
 135 על פי ישעיהו ה, כ.
 136 על פי ברכות טז ע"ב.
 137 על פי ירמיהו ו, י.
 138 על פי ברכות לא ע"ב.
 139 על פי עבודה זרה יג ע"ב.
 140 על פי קהלת ב, כא.
 141 על פי בראשית יט, יד.
 142 על פי שבת פו ע"א.
 143 על פי משלי כה, כח.

לשמה, רק שלא לשמה, וכל הרוצה ליטול את השם יטול.¹⁴⁴ ואוי לעם שכולם ראשים. לכן עתה שבנו זה פעמים להתראות לפני חצרות קדשיכם בתר דנקיטנא רשותא ועיילנא כבר, משמיעים ביראה קול בדברי אלקים חיים,¹⁴⁵ קול ה' בכח¹⁴⁶ יריע אף יצריח על אויביו יתגבר,¹⁴⁷ מודיע שהאיש ההוא שהתירוהו מותר, אין כאן חרם, אין כאן קבלה, אין כאן שבועה.¹⁴⁸ והמחמיר חמר גמל יתקרי,¹⁴⁹ רבי לא יתקרי,¹⁵⁰ שהעיד על עצמו שלא הורה דעה ולא הבין שמועה.¹⁵¹ ואתם ממלכת כהנים משרתי אלוקיני יאמר לכם¹⁵² הקטנים עם הגדולים יוסף ה' עליכם,¹⁵³ קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים בית ה' אלקיכם¹⁵⁴ בקשו צדק בקשו ענוה,¹⁵⁵ העתירו אל ה',¹⁵⁶ יטע ביניכם אהבה ואחווה ומה טוב ומה נעים¹⁵⁷ אם תהיו נשמעים בהתאסף עם יחד,¹⁵⁸ השתי חבורות לחברה אחת ואגודה אחת, ושניהם כאחד טובים, ואם יהיו רבים כ"ש שתהיה חשובה והדורה, תאושר בארץ¹⁵⁹ לעטרת צבי ולצפירת תפארה,¹⁶⁰ והאל הגדול הגבור והנורא,¹⁶¹ יראנו במהרה ירושלים נוה שאנן¹⁶² וארמון, כנפשכם הטוהרה וכנפש גולה ממקומו פה נא אמן,¹⁶³ הצעיר חיים כפּוּסִי.

144	על פי ברכות טז ע"ב.
145	מתוך תפילת ברכת יוצר אור.
146	על פי תהלים כט, ד.
147	על פי ישעיהו מב, יג.
148	על פי תפילת כל נדרי, ספר רב עמרם גאון, מהדורת שלמה גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' קסב-קסג.
149	על פי עירובין לח ע"ב, נב ע"ב.
150	על פי בבא מציעא פו ע"א.
151	על פי ישעיהו כח, ט.
152	על פי ישעיהו סא, ו.
153	על פי תהלים קטו, יג-יד.
154	על פי יואל א, יד.
155	על פי צפניה ב, ג.
156	על פי שמות ח, ד.
157	על פי תהלים קלג, א.
158	על פי דברים לג, ה.
159	על פי תהלים מא, ג.
160	על פי ישעיהו כח, ה.
161	על פי דברים י, יז.
162	על פי ישעיהו לג, כ.
163	Alexandria, הנקראת במקורות נא אמן הייתה חלון הראווה של מצרים והנמל החשוב שלה לחופי הים התיכון.

